

HANEFİ MEZHEBİNDE MUTEBER KAYNAKLAR VE MEZHEP İÇİ TERCİHİN İŞLEYİŞİ

İlyas Kaplan*

The Hierarchy of Sources and the Evaluation of Views in the Hanafi School of Law

Fiqh as a independent science began to emerge after the Prophet. One of the schools of law was the one of Imam Abu Hanifa. The Hanafi sect which started with Abu Hanifa and his disciples, accumulated over time a vast scholarship composed by the succeeding scholars.

In this article, we will mention some features of the Hanafi sources to show the methodology of using them. Here are the main points we are going to touch on: the classification of the issues dealt within the Hanafi school, the authority and acceptability of sources, the principles of separation of acceptable views from non-acceptable ones in the Hanafi school, the explanation of frequently used terms in the Hanafi School

GİRİŞ

Hz. Muhammed hayatta iken Müslümanlar, karşılaştıkları dini mesele ve sorunların cevabını O'na sorarak gideriyorlardı. Hz. Muhammed'in ahirete irtihali ile Müslümanların bu ihtiyacını belli bir döneme kadar Sahabe ve Tabiûn karşılamaya başladılar. İşte bu dönemde fikhî ve itikadî mezhepler ortaya çıkmaya başladı. Fikhî mezheplerden birini de İmam Ebu Hanife temsil ediyordu. Ebu Hanife ve talebeleriyle başlayan Hanefi mezhebi, zamanla yetişen âlimler ve bu âlimlerin yazdığı kitaplarla büyük bir miras ortaya koydu.

Bu çalışmada bu büyük mirastan faydalanma usulünü göstermek üzere, mezhebin ve kaynaklarının bazı özelliklerine temas edilecektir. Temas edeceğimiz başlıca konu başlıkları şunlardır: Hanefi mezhebinde ele alınan meselelerin tasnifi, mezhepte muteber kabul edilen ve edilmeyen kaynaklar, Hanefi mezhebinde râcih görüşleri râcih olmayandan ayırmayı sağlayan ilkeler ve Hanefi mezhebinde çok kullanılan ifade ve ıstılahların kısa açıklaması.

* Kütahya Keresteciler Sanayi Sitesi Camii İmam Hatibi.

A. HANEFİ MEZHEBİNDE ELE ALINAN MESELELERİN TASNİFİ

Hanefiler klasik kaynaklarında ele alınan meseleleri; mezhepte önceliğe sahip olmaları ve tercih edilmeleri bakımından üçe ayırır:

1. Usul Meseleleri (مسائل الأصول): Usul meseleleri, Mezhep âlimleri Ebu Hanife (150), Ebu Yusuf (182) ve İmâm Muhammed'den (189) rivayet edilen konulardır. Bunlara İmam Züfer (158) ile Hasan b. Ziyâd (204) gibi Ebu Hanife'den fıkıh öğreten âlimler de ilave edilir.

Usul meselelerine “Zâhiru’r-rivâye” de denir. Hanefi mezhebi âlimlerinin çoğu “Usul Meseleleri” ile “Zâhiru’r-rivâye”nin aynı manayı ifade ettiği, aralarında hiçbir farkın olmadığını görüşündedirler. Fakat yaygın diğer bir kanaate göre “Zâhiru’r-rivâye” ifadesi, zikrettiğimiz üç imamın (Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed) görüşünü ifade eder.¹

Usul meseleleri, öncelikli konuları belirlemede, itibar etmede ve hükme dayanmada birinci derecede gelir. Bu meseleleri bir araya getirme ve yazma işini İmam Muhammed gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla Hanefi âlimlerinin çoğuna göre: “Bu zâhiru’r-rivâyedir, bu zâhiru’l-mezhebtir, bu usul’ün rivayetini uygundur...” gibi ifadelerdeki “zâhiru’r-rivâye” ve “usul”den kasıt, İmam Muhammed’in şu altı kitabıdır: *el-Mebsût, el-Câmi’u’s-sağir, el-Câmiu’l-kebir, es-Siyeru’s-sağir, es-Siyeru’l-kebir ve ez-Ziyadât.*

Bu altı esere *Zâhiru’r-rivâye* denmiştir, çünkü bunlar İmam Muhammed’den sağlam rivayetlerle nakledilmiş, yani ondan alındıkları mütevatir ya da meşhur derecede sabit olmuştur.²

2. Nevâdir Meseleleri (مسائل النواذر): İmam Muhammed’in altı kitabında bulunmayan, mezhep imamlarından rivayet edilen diğer meselelerdir.

Bu meseleler:

a) Ya İmam Muhammed’in *el-Keysaniyyât, el-Haruniyyât, el-Curcâniyyât ve er-Rakkıyyât* gibi kitaplarındadır. Bunlara “Zâhiru’r-rivâye olmayan meseleler” denir, çünkü bunlar önceki kitaplar gibi İmam Muhammed’den açık, sabit ve sahih rivayetlerle gelmemişlerdir.

b) Veya bu meseleler İmam Muhammed’in dışındaki imamlardan, mesela Hasan b. Ziyâd’ın *el-Mücerred*’inde ya da Ebu Yusuf’un *el-Emâli*’sinde rivayet edilmiştir.

c) Bazıları ise İbn Sema’a (130/233) ve Mu’allâ b. Mansur’un (211) rivayetleri gibi tek olarak ve ayrı ayrı rivayet edilmişlerdir.

3. Fetavâ ve Vâkıat (الفتاوى والواقعات): Müteahhirûn âlimlerin, kendilerine bir fetva sorulduğunda, o hususta bir rivayet bulamadıklarında, hükümlerini kendilerinin

1 Muhammed Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye fi terâcimi’l-Hanefiyye* ve haşiyesi *et-Ta’likatü’s-seniyye*, Daru’l-Ma’rife, Beyrut ts., s. 43.

2 İbn Abidin, *Reddu’l-Muhtâr ale’d-Durri’l-Muhtâr*, Daru’s-Sekâfe, Dimeşk, 1/225-226.

çıkardıkları meselelerdir. Bunlar Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in öğrencisi ya da öğrencisinin öğrencisi olan âlimlerdir. Bunların, sonradan farkına vardıkları bir takım deliller ve sebeplerden ötürü mezhep imamlarına muhalefet ettikleri de vakidir.³

B. MUTEBER KABUL EDİLEN VE EDİLMİYEN KAYNAKLAR

Hanefi mezhebinde yazılan kitaplar, itibar edilip edilmeme bakımından birbirinden farklıdır. Bir araştırmacı, müftü veya kadı, araştırma, fetva ve hüküm vermede itibar edilen ve güvenilen kaynaklara başvurmalıdır. Bunun için bu kişilerin, mezhebin önde gelen âlimlerinin güvenilir olduğunu açıkladıkları kitapları bilmeleri ve bu kitapları esas almaları gerekir.⁴ Nitekim Leknevi (1304) "Müftünün muteber kitaplara müracaat etmede çaba sarf etmesi gerekir. Her kitaba itibar etmez" der.⁵

Mezhepte itibar edilen ve edilmeyen kitapları tespit amacıyla İbn Âbidîn (1252) gibi son dönem Hanefi âlimleri bazı kurallar ve özellikler belirlemiştir.⁶ Kitapların bu kurallara göre değerlendirilmesi ve onlardan bu kurallar çerçevesinde faydalanması gerekir.

Muteber Kabul Edilmeyen Kaynaklara Dair Kriterler

Meselenin açıklığa kavuşmasına daha çok yardımcı olacağını düşündüğümüzden konuya öncelikle, mezhepte itimat edilmeyen kitapların bazı ortak özelliklerini zikrederek başlayacağız:

1. Yazarın ve fikhî durumunun bilinmemesi

Yazarının fikhî durumunun, güvenilir bir fakih olup olmadığının bilinmemesi ve kitabına bulduğu her şeyi alması, bir kitaba itimat edilmemesinin sebeplerindendir.

Mesela, *Hulâsatu'l-Keydânî* ve *Hizânatu'r-Rivâyât* isimli kitapların yazarları bilinmemektedir ve bu iki eser zayıf rivayetlerle doludur. Yine, Kuhistânî'nin (962) kitapları insanların elinde dolaşmasına rağmen müellifi hakkında yeterli bilgi yoktur. Mezhep âlimlerinin yerleşik kanaatine göre müellif, kitabına yaş kuru ne bulduysa doldurmuştur.⁷

Molla Miskin'in (954) *Şerhu'l-Kenz*'i de bu eserlerdendir. Müellif hakkında bilinen, Hıra halkından bir Hanefi fakih olduğu, Semerkant'ta yaşadığı ve söz konusu eserini 811 de yazmayı bitirdiğidir. Hakkında bundan fazla bir bilgi yoktur.⁸

3 Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn*, Daru İhyâu't-Turâsî'l-Arabi, Beyrut, 2/1281-1283.

4 Muhammed Taki Osmâni, *Usûlu'l-iftâ ve âdâbuhu*, Mektebetü'l-Meârifî'l-Kur'an, Karaçi 2011, s. 174.

5 Leknevi, *en-Nâfiu'l-Kebîr*, s. 26.

6 İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtâr*, 1/229-230.

7 Osmâni, *Usûlu'l-iftâ*, s. 175-176.

8 Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut 2002, 6/237.

2. Yazarının zayıf rivayetleri toplaması

Bu gruptaki kitapların yazarları, ilim ve fıkıh ile bilinmelerine rağmen, sahih rivayetlerle yetinmeyip buldukları her görüş ve rivayeti tahkik etmeden kitaplarına almışlardır.

Zâhidiyye'nin (658) *el-Kunye* isimli kitabı, âlimler nezdinde zayıf rivayetleriyle meşhurdur.⁹

Ali b. Ahmed el-Gavri'nin *Kenzu'l-Ubbed fi şerhi'l-Evrâd* isimi kitabı da bu kitaplardandır. Bu eser de zayıf rivayetler ve uydurma hadislerle doludur. Fakihlerin ve hadisçilerin nezdinde bir kıymeti yoktur.

Metâlibül-Mü'minîn, *el-Fetâva's-Sufiyye*, *Fetâva't-Tûri* ve *Fetâva İbni Nuceym* de bu tür kitaplardandır.¹⁰

3. Kitabın anlamaya engel olacak şekilde kısa olması

Bazı kitaplar vardır ki, yazarları önde gelen güvenilir âlimler olmasına rağmen, ifadeleri çok kısa tutulduğu için anlaşılabilirliği zordur. Bundan dolayı bu tür kitaplara itimat edilmez ve bu tür kitaplarla fetva verilmez.

Yazarları Hanefî mezhebinde önemli yere sahip olmalarına rağmen, *ed-Dürri'l-Muhtar*¹¹ ile *el-Eşbah ve'n-Nezair*¹² bu kitaplardandır. Çok kısa olduklarından dolayı bu kitaplardan fetva verecek kişiler hataya düşebilirler. Bu kitaplarda aynı zamanda nakillerde düşmeler de vardır.¹³

4. Kitabın çok nadir bulunması

Zamanında muteber kabul edilen fıkıh kitaplarından bazılarının, zamanla yazma nüshaları çok azalmış, bazılarının ki ise tamamen kaybolmuştur.

Kitabın hiçbir sahih nüshasının bulunmaması da bu kısımda değerlendirilir. Bundan dolayı, bu kitapların sahih nüshaları bulunduğundan emin olunmadıkça, bunlara itimat etmemek gerekir. Mesela Aynî'nin (855) *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye*'sinin mevcut baskıları hatalarla doludur.¹⁴

5. Kitabın yazara nispetinde şüphe olması

Bazı kitaplar tanınan âlimlere nispet edilmesine rağmen, bu nispette şüphe vardır. Bundan dolayı bu kitaplara itimat edilmez. Ebu Yusuf'a *el-Mehâric ve'l-Hiyel* isimli bir eser nispet edilmesine rağmen, sahih olan görüş, bu kitabın Ebu Yusuf'a ait olmadığıdır.¹⁵

9 Leknevi, *en-Nâfiu'l-Kebir*, s. 28.

10 Leknevi, *en-Nâfiu'l-Kebir*, s. 29; Osmâni, *Usûlu'l-iftâ*, s. 176-180.

11 Haskefi'nin (1088) Tumurtâşî'nin (1595) *Tenviru'l-ebşâr* adlı eserine yazdığı şerhtir. Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 133-134.

12 Zeynuddîn İbn Nuceym el-Mısri'nin (970) kitabıdır. age. s. 116-117.

13 Osmâni, *Usûlu'l-iftâ*, s. 180.

14 Osmâni, *Usûlu'l-iftâ*, s. 180-181.

15 Osmâni, *Usûlu'l-iftâ*, s. 181-182.

6. Kitabın fıkıh dışında başka bir ilim hakkında olması

Zaman zaman tasavvuf, tefsir, hadis vb. kitaplarda da fıkhi konular zikredilmektedir. Çoğunlukla bu kitaplarda bulunan görüşler mezhepte tercih edilen görüşler olmaz ve bu yüzden de bu kitaplardaki görüşlere itimat edilmez.

Bunun grubun örnekleri arasında şunları sayabiliriz: el-Aynî'nin (855) *Umdetü'l-Kâri'si*, İbn Melek'in (797) *Mebâriku'l-Ezhâr* ve Aliyyü'l-Kâri'nin (1014) *Mirkâtu'l-Mefâtih*.¹⁶

Muteber Kabul Edilen Kaynaklara Dair Kriterler

Özetle ifade etmek gerekirse, yukarıda zikrettiğimiz prensipler dışında kalan kitaplara Hanefi mezhebinde itibar edilir.

Şu özelliklerden birisine sahip eserlerin muteber olduğu söylenebilir:¹⁷

- Hanefi mezhebinde Ebu Yusuf, Muhammed b. Hasan, Tahavi ve benzerlerinin yazdıkları sabit olan kitaplardan ise,
- Müellif kitabında “sahih”, “racih” ve “müftâ bih” görüşleri alıyor ve zikrediyorsa. Bunun örneği Kuduri gibi metinlerdir.
- Eğer müellif faziletine ve salahına şahitlik edilen, ilimde derinliği olan ve fıkhıta tanınmış biriye
- Hanefi âlimleri bir kitabın güvenilir olduğuna dair açıklamaları varsa,
- Muteber şerh ve haşiyelerden olup zayıf ve tercih edilmeyen görüşleri zikretmedikleri biliniyorsa.

Bu esaslar ve kurallar ışığında, şu kitaplar itimat edilmesi ve güvenilmesi gerekli kitaplardandır:

1. “Zâhiru'r-rivâye” Kitapları

Bunlar, İmam Muhammed'in yukarıda verdiğimiz altı kitabıdır. Bu kitapları Hakim eş-Şehid “*el-Kâfi*”de toplamış ve İmam Serahsi “*el-Mebsum*” adlı eseriyle şerh etmiştir ki, “onda olana muhalefet edilmez, ondan başkasına itimat edilmez ve ondan başkasıyla fetva verilmez.”¹⁸

2. Mutemet Metinler

Bu terim Hanefi mezhebinde önde gelen âlimlerin tercih edilen görüşleri dikkatle seçerek yazdıkları kitaplar için kullanılır. Bu metinlerdeki görüşler, tashihten geçmiş, racih ve mutemet olan görüşlerin en üst noktasını temsil eder.

Bu metinlerin önemi İbn Abidin'in şu sözlerinde açıkça görülür: “Metinler, mezhepte itibar edilecek görüşü nakil için yazılmışlardır. Dolayısıyla onlarda olan bırakılıp, başkasına gidilmez.”

16 Osmâni, *Usûlu'l-iftâ*, s. 183-184.

17 Leknevi, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 206-207.

18 İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr*, 1/227.

İbn Abidin'e göre, mutemet metinler, *Bidâye*, *Kudûri*, *Muhtâr*, *Nukâye*, *Vikâye*, *Kenz ve Mültekâ* gibi metinlerdir.

İmam Leknevi (1304/1886) âlimlerin daha çok şu metinlere itimat ettikleri görüşündedir: *Vikâye*, *Kenzü'd-dekâik*, *Muhtâr*, *Mecma'u'l-Bahreyn*, *Muhtasarü'l-Kudûri*.

En fazla sözü edilen ve en çok itimat edilenleri sırasıyla: *Vikaye*, *Kenz* ve *Muhtasarü'l-Kuduri*'dir ki, âlimler bu üç kitaba “el-Mütûnü's-Selâse/Üç Metin” derler. “Dört metin” denildiği zaman ise, bu üçüyle beraber “*Muhtar*” ya da “*Mecma*”, bazen de “*Muhtar*, *Kenz*, *Vikaye* ve *Mecmau'l-Bahreyn*” murâd edilir.¹⁹

Bu metinler içinde “*Kuduri*” en meşhurdur ve Hanefi fıkıh kitaplarında “el-Kitâb” olarak ifade edilir. İmam Merginani'nin eseri olan “*Bidayetü'l-Mübtedi*”, *Kuduri* ile İmam Muhammed'in “*el-Camius Sağir*”in bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir.

3. Şerhler

Şerhler itimat açısından “mutemet metinler”den sonra gelir. Şerhlerden kasıt, özel olarak “Mutemet metinler”in şerhleri, genel olarak ise diğer şerhlerdir. Ancak şerhlerin hepsine itimat edilmez. İtimat edilen şerhlerden bazıları şunlardır:

el-Mebsût: İmam Serahsi'nin “*el-Kafi*” üzerine yaptığı şerhtir.

Bedâyi'u's-sanâyi: İmam Kasani'nin “*Tuhfetü'l-Fukâha*”yı esas alarak yazdığı eseridir.

el-Hidâye: İmam Merğînânî'nin “*el-Bidâye*” adlı eseri üzerine müellifin kendi yazdığı şerhidir.

el-İhtiyar: “*el-Muhtar*” üzerine müellifin kendi şerhidir.

Şerhu'l-Vikâye: “*Vikâyetü'r-rivâye*”nin, müellifin torunu Sadruşşeri'a es-Sânî (747) tarafından yapılmış şerhidir.

Tebyinü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik: Fahrüddin Zeylâi'nin (743) eseridir. Makbul ve mutemet bir şerhtir.²⁰

el-'Înâye şerhu'l-Hidâye: Ekmeleddin Bâbertî'nin (786/1389) eseridir.

Fethu'l-Kadir: İbnü'l-Hümâm diye meşhur Muhammed b. Abdulvahid'in (861) eseridir. *Hidâye*'nin mutemet olan on civarındaki şerhinden en meşhurdur.

Düraru'l-hukkâm şerhu Ğurari'l-ahkâm: Molla Hüsrev diye meşhur Muhammed b. Feramûz'un (885) eseridir.

et-Tercih ve't-tashih: Kudûri'nin *Muhtasarı*'nın şerhi olup, Hanefî âlimlerden Kasım b. Kutluboğ'a'nın (879) eseridir.

19 age, s: 107.

20 age, s: 115-116.

el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik: Zeynü'l-Abidin İbn Nüceym'in (969, 970) eseridir ve Hanefilerce esas alınan kaynak bir eser haline gelmiştir.

Mecma'u'l-enhur şerhu Multeka'l-ebhur: Şeyhzâde (ya da Dâmâd) diye meşhur Abdurrahman b. Muhammed'in (1078) eseridir.

Raddü'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar şerhi Tenvîri'l-epsâr: Son devir Hanefi kaynakları arasında neredeyse zirve kabul edilen eser, "İbn Abidin Haşiyesi" diye meşhurdur. Haskefi'nin (1088), Timurtâşi'nin (1004) "Tenvîru'l-epsâr" adlı kitabına yazdığı "ed-Dürri'l-Muhtâr" adlı şerhin hâşiyesidir.

Umdetü'r-ri'aye fi halli Şerhi'l-Vikâye: Bu, Muhammed b. Abdilhayy Leknevi'nin (1304) yukarıda zikrettiğimiz "Şerhu'l-Vikâye" üzerine yazdığı hâşiyesidir.

4. Fetva Kitapları

Fetva kitapları, metin ve şerhlerden sonra yer alırlar. Yani metinlerde ve şerhlerde bir görüş yoksa fetvalara başvurulur.

C. HANEFİ MEZHEBİNDE RÂCİH GÖRÜŞLERİ TERCİH USULÜ

Hanefi mezhebinde görüşlerin ve rivayetlerin çeşitliliği ve bunların bir kısmının zayıf bir kısmının ise râcih olmaları ilim talebeleri tarafından bilinen bir husustur.

Kendisi amel edecek veya başkasına fetva verecek kişinin mezhep âlimlerinin tercih ettikleri, sahih ve râcih görüşleri esas almaları gerekir. Râcih olmayan, zayıf, rücu edilmiş ve terkedilmiş bir görüşle fetva vermenin caiz olmadığına görüş birliği vardır.

Râcih görüşleri tespit etmek için takip edilecek kural ve esaslar şunlardır:

Görüş sahibine göre râcih olanı tespit ilkeleri

1. Bir konuda mütekaddim ve müteahhir âlimlerin sadece bir görüşü varsa o görüşü almak gerekir. Ama bir konuda iki veya daha fazla görüş varsa mezhepte tercih ehlinin (ashâbu't-tercih) benimsediği görüşü almak gerekir.²¹

2. Ebu Hanife'nin görüşünün mezhep âlimlerinin tashihine veya tercihinine ihtiyacı yoktur. Bir konuda Ebu Hanife'nin bir görüşü bulunursa onunla amel edilir.

3. İbadet konularında fetva esas olarak Ebu Hanife'nin görüşüne göre dir.²²

4. Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed bir hükümde ittifak etmişlerse, zaruret dışında, bu hükümden farklı bir hükmü esas almak uygun değildir.

21 İbn Abidin, *Şerhu Ukûdu resmî'l-müftî*, Daru İhyai't-Turasu'l-Arabi, Beyrut, s. 10 (Mecmuâtu Resâili İbn Abidin içinde).

22 İbn Abidin, *Şerhu Ukûdu resmî'l-müftî*, s. 34.

5. Yargılama hukukuyla ilgili konularda, bu alanda deneyimi ve tecrübesi olduğu için Ebu Yusuf'un görüşleri alınır.²³

6. Zevi'l-Erhâm'ın mirasıyla ilgili konularda, İmam Muhammed'in görüşleri alınır.²⁴

7. Bir konuda Ebu Hanife'nin bir görüşü ve bazı öğrencilerinin başka bir görüşü varsa, Ebu Hanife'nin görüşü tercih edilir. Eğer Ebu Hanife'nin görüşü yoksa, sırasıyla Ebu Yusuf'un, onun da yoksa İmam Muhammed'in, onun da yoksa Züfer ve Hasan b. Ziyad'ın görüşü alınır. Züfer ile Hasan b. Ziyad'ın görüşleri aynı seviyede kabul edilir.²⁵

8. Ebu Yusuf veya İmam Muhammed'in görüşü, zaruret ve ihtiyaç dışında Ebu Hanife'nin görüşüne tercih edilmez.²⁶

9. Bir konuda Ebu Hanife'den veya öğrencilerinden birinden nakledilmiş bir görüş yoksa, müteahhirûn âlimlerden bir görüş varsa, o alınır. Eğer müteahhirûn ihtilaf ederlerse çoğunluğun görüşü alınır.²⁷

10. Bir müçtehidin bir konuda iki sahih görüşü olmaz. Çünkü bu teâruza götürür, bu ise kabul edilemez.

Kaynağa göre râcih olanı tespit ilkeleri

1. İmam Muhammed b. Hasan'ın yazdığı Zâhiru'r-rivâye kitapları Hanefi mezhebinin esasıdır. Onlarda olan görüşlere aykırı bir tashih açıklanmadıkça diğerlerine tercih edilir. Sonra mezhepte itibar edilen metinler gelir, sonra şerhler, sonra fetvalarla hüküm verilir.²⁸

2. Zâhiru'r-rivâye kitaplarıyla –sahih olduğu belirtilmesi bile- fetva verilir. Ama mezhep âlimleri başka bir rivayeti/görüşü sahih kabul etmişlerse, o rivayete uyulur.²⁹

3. Zâhiru'r-rivâye kitaplarında bir konunun hükmünde hilaf varsa, müçtehit müftünün yapması gereken, delil bakımından râcih olanı seçmektir.³⁰

4. Mümkünse hüküm zâhiru'l-mezhebe göre verilir. Âlimler şaz rivayetleri fetvada esas almadıklar sürece, bunlarla hükmedilmez.³¹

5. Fıkıh usulü kitaplarında zikredilen fikhî bir mesele, furu kitaplarına aykırı ve muhalif ise, furu kitaplarındakine itibar edilir.

23 İbn Abidin, *Şerhu Ukûdu resmî'l-müftî*, s. 34.

24 age, s. 34.

25 age, s. 33.

26 age, s. 28.

27 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 179; age, s. 33.

28 Leknevî, *en-Nâfiu'l-Kebîr*, s. 26; age, s. 34.

29 age, s. 10.

30 age, s. 18.

31 age, s. 34.

Delil itibariyle râcih görüşü tespit ilkeleri

1. Dirayet rivayete uygun olursa, dirayetten vazgeçilmez. Bundan dolayı Ebu Hanife'den veya mezhep imamlarının birinden birden fazla rivayet gelirse, hüccet ve delil bakımından en kuvvetli olanı almak gerekir.³²

2. Ebu Hanife'den iki rivayet bulunur yahut bir rivayet bulunur ve sahibeynden başka bir rivayet bulunursa, hadislere uygun olan ve ümmetin âlimlerinden çoğunluğun görüşüne uygun olan tercih edilir.

3. Bir meselede hem kıyas hem de istihsan olursa istihsan tercih edilir.³³

4. Görüşlerden birinin delili zikredilir, diğer görüşlerin delili zikredilmezse, delili verilen görüş tercih edilir.

5. Görüşlerden birinin illeti zikredilir, diğerlerinin illeti zikredilmezse illeti zikredilen görüş tercih edilir.

6. Hadis sahih olur ve mezhep hadise ters düşerse, hadisle amel edilir ve bu hadis mezhep olur.

Râcih görüşleri tespitinde diğer bazı ilkeler

1. Amelde, hüküm ve fetva vermede aslolan râcih olan görüşü almaktır. Bir mezhebe bağlı bir müftünün ve kadının, zayıf ve tercih edilmeyen bir görüşle fetva vermesi caiz değildir. Bu ancak nasları ve haberleri bilen, görüş ve dirayeti olan bir âlim için veya bir sıkıntı veya zaruret durumunda caiz olur.³⁴

2. Mukallit müftü mezhepte sahih kabul edilen görüşle fetva verir. İster fetva isteyen maslahatına olsun, isterse olmasın. Müçtehit müftü ise fetva isteyen maslahatını gözetir ve onun durumuna en uygun olan ile fetva verir.³⁵

3. Tercih bazen açık bazen de iltizamen olur. Birincisi ikincisinden daha kuvvetlidir. Birincisi bulunmadığı zaman ikincisiyle amel edilir. İkisi birlikte bulunursa birincisi tercih edilir.

4. Bir görüşün sahih olduğu tafdil ifade eden bir fiille (*ef'âl-i tafdil*) ifade edilmişse, bu durum, muhalif olan diğer rivayetin de sahih olduğunu gösterir. Müftü istediğiyle fetva verebilir.

5. Vakıf konusunda, vakfın durumuna en uygun olan hüküm ve fetva neyse, o verilir.

6. Maliki mezhebi Hanefi mezhebine en yakın mezheptir. Bundan dolayı fetva şu durumlarda Maliki mezhebiyle verilir:

Birincisi: Zaruret ve hacet durumundadır. Hanefi mezhebiyle amel etmede zorluk ve sıkıntı varsa Maliki mezhebiyle amel edilir.

32 age, s. 34.

33 İbn Abidin, *Şerhu Ukûdu resmî'l-müftî*, s. 34.

34 İbn Abidin, *Şerhu Ukûdu resmî'l-müftî*, s. 48.

35 Ahmed b. Muhammed Nâsiruddin en-Nakib, *el-Mezhebu'l-Hanefi*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2001, 1/270.

İkincisi: Bir konuda Hanefi mezhebinden görüş bulunamazsa maliki mezhebiyle amel edilir.

Hanefi mezhebi âlimlerinin tercihleri arasındaki tearuzu giderme ilkeleri

Bazen Hanefi mezhebi âlimlerinin tashih ve tercihleri arasında tearuz meydana gelir. Bir konuda birden çok görüş ve rivayetin tashih ve tercih edildiği olur. Bu durumda eğer iki görüş veya iki rivayetten her biri bir yolla ve bir kişi tarafından yapılmışsa veya aynı derecede birden çok kişi tarafından yapılmışsa müftü muhayyerdir, istediğiyle fetva verir. Eğer tashih eden (görüşü sahih kabul eden) bir kişi ise ve tarihleri de biliniyorsa, son tashihle amel edilir. Eğer tarih de bilinmiyorsa aşağıdaki kurallar ışığında tashihlerden biri tercih edilir.

1. Tashihi “Ekva” lafzıyla olan tercih edilir. Görüşlerden biri “Sahih”, diğeri “Esah” lafzıyla, ikincisi tercih edilir. “Fetva” lafzıyla olan tashih de tercih edilir.
2. Müftâ bih, Zâhiru’r-rivâyeye ve sahih görüşe teâruz ettiğinde, tercih edilir.
3. ‘Fetva’ ve ‘tashih’in ihtilafında, zâhiru’r-rivâye tercih edilir.
4. Tashih edilen iki görüşten biri metinlerde, diğeri şerhlerde veya fetvalarda ise, tashihi açıklanmadığı sürece metinlerde olan tercih edilir.
5. Tashihlerden biri sarih, diğeri iltizam ise, sarih ile amel edilir.
6. Ebu Hanife’nin görüşü diğer imamların görüşüne tercih edilir. Çünkü iki tashih tearuz ettiğinde, asla dönülür, o da Ebu Hanife’nin görüşüdür.
7. Âlimlerin çoğunluğun tercihi, diğerlerine takdim edilir.
8. Zamana en uygun ve en kolay olanına itimat etmek, daha evladır.
9. Zekât konusunda, fakirlere en faydalı olan tercih edilir.
10. Genel olarak maslahat göz önünde bulundurulur. Eğer iki görüşten birinde, diğerinde bulunmayan bir maslahat varsa, maslahat olanı almak daha evlâdır.
11. Tashih edilen (sahih kabul edilen) görüşler “helal” ve “haram” şeklinde ihtilaflıysa, haram olanı almak daha evlâ ve ihtiyata uygundur.
12. Mezhep âliminin delilleri inceleme ve değerlendirme yeteneği varsa, tashih edilen görüşlerin güçlü olanıyla amel etmesi daha evlâdır.
13. Delili daha açık ve net olan tercih edilir.³⁶

D. HANEFİ MEZHEBİNDE ÇOK KULLANILAN BAZI İSTILAH VE İFADELER

Hanefi kaynaklarda sıkça kullanılan bazı istilahlar ve harfler vardır. Bunlarla mezhebin imamlarına ve fakihlerine işaret edilir. Bunları aşağıda kısaca açıklamaya çalışacağız:

۱. الشیخان: Ebu Hanife ve Ebu Yusuf.

36 İbn Abidin, *Şerhu Ukûdu resmî'l-müftî*, s. 39.

۲. الصحاح: Ebu Yusuf ve İmam Muhammed³⁷
۳. الطرفان: Ebu Hanife ve İmam Muhammed.
۴. الأئمة الثلاثة: Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Muhammed.
۵. أصحابنا: Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Muhammed.
۶. الإمام: Ebu Hanife.
۷. الإمام الأعظم: Ebu Hanife.
۸. الإمام الثاني: Ebu Yusuf.
۹. الإمام الرباني: İmam Muhammed.
۱۰. الثالث: İmam Muhammed.
۱۱. الثاني: Ebu Yusuf.
۱۲. الحسن: Hasan b. Ziyad.
۱۳. الخلف: Muhammed b. El-Hasan eş-Şeybani (189)'dan Şemsu'l-Eimme el-Hulvâniye (450) kadar ki zamandaki âlimler.³⁸
۱۴. خَوَاهِرُ زَادَةَ: Hanefi mezhebinden iki alimin ismidir: Birincisi: Muhammed b. El-Huseyn el-Buhârî, İkincisi: Muhammed b. Mahmud el-Kerderi.³⁹
۱۵. الدقاق: el-Hayz kitabının müellifi Ebu Ali'dir.⁴⁰
۱۶. الزاهد: Ahmed b. Muhammed el-Zâhid.⁴¹
۱۷. السلف: Ebu Hanife ile başlayıp İmam Muhammed'in vefatına kadar geçen zaman dilimindeki Hanefî âlimlerine denir.⁴²
۱۸. شمس الأئمة: Mutlak olarak zikredildiğinde *el-Mebsut* sahibi Şemsu'l-Eimme es-Serahsî.⁴³
۱۹. شيخ الإسلام: Mutlak olarak zikredildiği zaman Ali b. Muhammed el-İsbîcî.⁴⁴
۲۰. الشيخين: Ebu Hanife ve Ebu Yusuf.
۲۱. صاحب المذهب: Ebu Hanife.
۲۲. صدر الشريعة: Bu lakabla iki kişi kastedilir: Birincisi: Ahmed b. Ubeydullah el-Mahbûbî, ki Sadru'sheria el-Ekber diye bilinir. İkincisi: *Vikaye* sahibi Ubeydullah b. Meş'ûd el-Mahbûbî, Sadru's-Şeria el-Asgar ve Sadru's-Şeria's-Sâni diye bilinir. Birincisinin torunlarından.⁴⁵ Mutlak olarak zikredildiğinde ikincisi kastedilir.

37 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 248.

38 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 241.

39 age, s. 163, 164, 200, 244.

40 Ebu'l-Vefâ el-Kuraşî, *Kuraşî, el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, (tahkik: Abdulfettah Muhammed el-Hulv), Beyrut 1993, 4/385.

41 age, 1/257.

42 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 241.

43 Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 1/465, 2/429, 444, 640, 3/78, 4/402; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 242, 243.

44 Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 4/403.

45 Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 1/137; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 25, 109-111, 245.

٢٣. عامة المشايخ: Hanefi mezhebinin çoğunluğu kastedilir.⁴⁶

٢٤. العلماء الثلاثة: Hanefi mezhebi kitaplarında mutlak olarak zikredildiğinde Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed b. el-Hasan.

٢٥. علمائنا: Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed b. el-Hasan.

٢٦. عنده وما أشبهه: Zamir Ebu Hanife'ye döner.

٢٧. عندهما وما أشبهه: Ebu Yusuf ve Muhammed. Bazen de Ebu Yusuf ve Ebu Hanife veya Muhammed ve Ebu Hanife.

٢٨. فخر الإسلام: Ebu'l-Usr Ali b. Muhammed el-Pezdevi (482).

٢٩. الفضلي: Ebu Bekr el-Kimarî.

٣٠. الكرماني: Kıvamuddin el-Kirmânî.⁴⁷

٣١. الكمال: *Fethu'l-Kadir* sahibi İbnu'l-Hümmam.

٣٢. أبو الليث السمرقندي: Bu künye ve nisbet ile Hanefi mezhebinde üç kişi kastedilir: Birincisi: Nasr b. Seyyar (294), İkincisi: Nasr b. Muhammed (373-393), Üçüncüsü: Ahmed b. Ömer (552). Birincisine el-Hafız, ikincisine el-Fakîh ve üçüncüsüne el-Mecd denir.⁴⁸

٣٣. المتأخرون: Hanefi mezhebinde Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed b. el-Hasan ile karşılaşmayanlara denir.

٣٤. المتقدمون: Hanefi mezhebinde Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed b. el-Hasan'a ulaşanlara denir. Mütekaddimun ile müteahhirun arasındaki sınırın hicri 300 olduğu söylenmiştir. Öncesine mütekaddimun sonrasına müteahhirun denir.

٣٥. المحقق: *Fethu'l-Kadir* sahibi el-Kemal İbnu'l-Humâm'dır.

٣٦. المشايخ: Hanefi mezhebinde Ebu Hanefiye ulaşamayanlara denir. Ama *Hidaye* sahibi *مشايخنا* sözüyle Buhara ve Semerkend'dan Mevarâünnehir âlimlerini kasteder.

٣٧. ح: Hafizuddin en-Nesefî'nin *el-Vâfi* ve *Kenzü'd-Dakâik* kitaplarında Ebu Hanefi'yi gösterir. Yalnız bu işaret Kenz'in baskılarında yazılmamıştır. İbn Abidin *Reddü'l-Muhtar*'ında bu işareti *Tuhfetü'l-Ahyâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr* sahibi el-Halebi için kullanmıştır.

٣٨. ز: el-Mevsilî, *el-Muhtâr*'ında⁴⁹ ve Hafizuddin en-Nesefî *el-Vâfi* ve *Kenz*'inde Züfer'e işaret için kullanmışlardır.

٣٩. سم: el-Mevsilî, *el-Muhtâr*'ında Ebu Yusuf ve Muhammed b. el-Hasan için kullanmıştır.⁵⁰

46 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 242.

47 Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 3/463, 297.

48 age, 4/83; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 221.

49 Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî, *el-İhtiyar li ta'lîli'l-Muhtâr*, Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1/6.

50 age, 1/6.

٤٠. س: el-Mevsilî, *el-Muhtâr*'ında,⁵¹ Hafizuddin en-Nesefi *el-Vâfi* ve *Kenz*'inde Ebu Yusuf'a işaret için kullanmışlardır.

٤١. ط: İbn Abidin bu rumuzu Haşiyesinde İmam Tahtâvi'yi işaret etmek için kullanmıştır.

٤٢. م: el-Mevsilî bu rumuzu *Muhtar*'da⁵² ve Hafizuddin en-Nesefi *el-Vâfi* ve *Kenz*'inde Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani'ye işaret etmek için kullanmışlardır.

٤٣. الأئمة الأربعة: Bununla Ebu Hanife, İmam Malik, İmam Şafi' ve Ahmed b. Hanbel kastedilir.⁵³

٤٤. الثلاثة: Bazı Hanefi alimleri, bu ifadeyle İmam Malik, Şafi' ve Ahmed'i kastetmişlerdir.

٤٥. ف: el-Mevsilî bu rumuzu *Muhtar*'da⁵⁴ ve Hafizuddin en-Nesefi *el-Vâfi* ve *Kenz*'inde İmam Şafi'ye işaret etmek için kullanmışlardır.

٤٦. ك: Hafizuddin en-Nesefi *el-Vâfi* ve *Kenz*'inde İmam Malik'e işaret etmek için kullanmıştır.

٤٧. الأصل: Muhammed b. el-Hasan'ın "*el-Mebсут*"u için kullanılmıştır.

٤٨. الأصول: Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani'nin *Zahirü'r-Rivaye* olarak bilinen kitapları için kullanılır.

٤٩. الكتاب: Hanefi mezhebinde mutlak olarak zikredildiğinde *Muhtasarü'l-Kudûri* kastedilir.⁵⁵

٥٠. كتب ظاهر الرواية: İmam Muhammed'in yazmış olduğu kitaplara denir.

٥١. المبسوط: Mutlak olarak zikredildiği zaman Şemsü'l-Eimme Serahsi'nin kitabı kastedilir.

٥٢. المتون الأربعة: *Muhtasarü'l-Kudûri*, *Vikayetü'r-Rivâye*, *Kenzü'd-Dekaik* ve *Muhtar* veya *Mecmau'l-Bahreyn* kastedilir.⁵⁶

٥٣. المتون الثلاثة: *Kuduri*, *Vikâye* ve *Kenz* kastedilir.

٥٤. المحيط: Mutlak olarak zikredildiği zaman Burhanuddin el-Buhari'nin "*el-Muhîtu'l-Burhânî*"si kastedilir.⁵⁷ Çoğunlukla da Radiyyuddin Serahsi'nin "*Muhîtu*" için kullanılır. Birincisine "*el-Muhîtu'l-Burhânî*"; ikincisine "*el-Muhîtu's-Serahsî*" veya "*el-Muhîtu'r-Radavî*" denir.⁵⁸

٥٥. ظاهر المذهب: *Zahirü'r-Rivaye* demektir.⁵⁹

51 age, 1/6.

52 age, 1/6.

53 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 248.

54 Mevsilî, *el-lhtiyar*, 1/6.

55 Harun b. Bahauddin el-Mercânî, *Nazûratü'l-Hak fi farziyyeti'l-işâi ve in-lem yağibiş-şafak*, s. 52.

56 age, s. 106, 107.

57 age, s. 189, 246.

58 age, s. 189, 190, 246.

59 el-Mercânî, *Nazûratü'l-Hak*, s. 49.

٥٦. عنده: Mezhebe delalet eder. هذا عند أبي حنيفة demek, bunun Ebu Hanife'nin mezhebi olduğunu gösterir.

٥٧. Rivayete delalet eder. عنده: Rivayete delalet eder. هذا عن أبي حنيفة كذا demek, "Bu Ebu Hanife'den rivayet edildi" demektir.

٥٨. الجواز: Hükümün helal ve sahih olduğunu gösterir.

٥٩. تخریج: "Sözlükte 'çıkmasını sağlama, çekip çıkarma' anlamındaki tahrîc, fıkıh literatüründe naklî şerî delillerin yanı sıra, mezhep birikimini de kaynak kabul eden fikhî bilgi elde etme sürecini belirtmek için kullanılır. Tahrîci yapan fakihe muharric denir. Mezhebe müntesip ictihad, tercih ve tahrîc, mezhep içi fikhî istidlalin temel unsurlarını oluşturur."⁶⁰

٦٠. ترجیح: "Sözlükte 'tartmak, bir şeyi başkasından üstün tutmak, yeğlemek' anlamındaki tercih, fıkıh usulünde deliller, fıkhıta ise ispat vasıtaları arasında teâruz bulunduğu, bir tarafı destekleyen bir emareye dayanarak onu yeğlemeyi ifade eder. Usulcüler tarafından yapılan tercih tanımlarında "bir tarafın ağır basması" ve "bir tarafın ağır bastığının beyan ve izhar edilmesi" şeklinde iki yaklaşımın benimsendiği; birincisinde bizzat deliller dikkate alınırken, ikincisinde bu tercih işini delilleri inceleyen bir müçtehidin yapması gerektiğine işaret edildiği görülür. Tercih edilen delil veya ispat vasıtasına râcih, terk edilene mercûh, delillerden birine güç veren ilâve özelliğe rüchân (müreccih) denilir. Kaynaklarda bu özellik emâre, meziyet, kuvvet, ziyade ve üstünlük (fazl) kelimeleriyle de ifade edilir."⁶¹

SONUÇ

Fıkıhla, özellikle de Hanefi mezhebiyle meşgul olan bir araştırmacının bu mezhepte ele alınan meselelerin derecelerini, kaynakların muteber ve gayr-ı muteber olanlarını, Hanefi kaynaklarında yer verilen teâruz halindeki hükümlerde tercih usulünü ve fıkıh kitaplarında sık kullanılan ıstılahları ve rumuzları bilmesi büyük öneme sahiptir. Bu çalışmamızda, İbn Âbidîn, Usmânî gibi konuyu derinlemesine ele alan müelliflerin eserlerinden yararlanmak suretiyle konuyu özet bir şekilde ele almaya çalıştık. Böylece konu ile ilgili araştırma yapacak kimselere özet mahiyette bir bilgi vermeyi amaçladık.

60 Tuncay Başoğlu, "Tahrîc", DİA, 39/420.

61 Şükrü Özen, "Tercih", DİA, 40/484.